

Margrete Kreutz' historie: Utstilling som synliggjøring av individualitet, etnisitet og handlekraft

«Margrete Kreutz' historie» (Margrete Kreutzen jielede biijre) er ei vandreutstilling som jeg produserte i samarbeid med billedkunstner Elin Andreassen og Tromsø Museum – Universitetsmuseet sommeren 2012. Utgangspunktet for utstillinga var den da nylig avleverte doktorgradsavhandlinga mi om levende utstillinger av samer på verdensutstillinger, i dyrehager, fornøyelsesparker og andre steder i Europa og USA på 1800-tallet og første del av 1900-tallet.¹ Mye kan sies om disse utstillingene som var svært utbredt i sin samtid. Vesentlig både for arbeidet med avhandlinga og utstillinga var imidlertid den karikerte og entydig negative forståelsen som har dominert tolkningene av dem. Særlig har utstillingsdeltakernes egne perspektiver blitt oversett. Utstillingsdeltakerne har først og fremst blitt forstått som passive offer som ble ensidig utnyttet uten selv å ha evne til deltakelse, opplevelse og dialog.² Ofte har man ikke engang visst hvem utstillingsdeltakerne var.

Med utgangspunkt i teorier som tar sikte på å synliggjøre eller bringe tilbake det som har blitt glemt, undertrykket, forbigått eller fortrent, hadde jeg i avhandlinga forsøkt å nyansere denne forståelsen.³ Sentralt i den sammenheng var identifiseringa av deltakerne. Når jeg visste hvem de var, hvor de kom fra, og når de hadde deltatt på utstillinger, ble det også mulig å si noe om de historiske forutsetningene og beveggrunnene til deltakerne selv. Blant annet ble det klart at mange sørsamer ble involvert i denne virksomheten i løpet av 1880 og 1890-tallet, ei tid da samiske rettigheter ble stadig svekket og det ble vanskeligere å drive reindrift i dette området, spesielt etter Felleslappeloven av 1883.⁴ Samtidig brakte bygginga av Meråkerbanen i 1881, og med det forbindelsen fra Trondheim til det svenske jernbanenettet, nye muligheter til å komme seg inn – og ut – av deler av det sørsamiske området.

Blant de mange personhistoriene jeg hadde forsøkt å spore, var det særlig én som satte spor i meg. Historien om Margrete Olsdatter Kreutz, f. Bull (1863–1922) fra grensefjella mellom Trøndelag og Jämtland, eller Meerhke som hun ville hett på sørsamisk. I likhet med det sørsamiske fornavnet som ikke finnes gjengitt i noen skriftlige kilder, reflekteres fremmedheten hennes i det svensk-norske statsapparatet i de mange måtene familienavnet staves på – Kreutz, Krøyts, Krøis, Kreys, Kryss m.fl. Sammen med familien sin deltok Margrete Kreutz på to slike utstillinger, i dyrehagen Jardin D'Acclimatation i Paris i 1889 og som en av beboerne i Lapland Village på verdensutstillinga i Chicago i 1893. I arbeidet med

de levende utstillingene og den samiske deltakelsen representerte Margrete Kreutz en usynliggjøring som opererte på flere nivå. Hun var same, en urfolksminoritet i et verdenssamfunn som ikke hadde viet henne plass i historia om utstillingene. Som sørsame var hun dessuten en minoritet i minoriteten som ofte blir borte når samiske forhold adresseres. I tillegg livnærte familien hennes seg i perioder som bygdesamer, et begrep brukt særlig i norske sørsamiske områder om samer som hadde en næringstilpasning og sosial organisering som gjorde at de levde helt eller delvis integrert i bygdesamfunnene. Sist, men ikke minst, var Kreutz kvinne og dermed dobbelt usynliggjort som utstillingsdeltaker. Kjønn har nemlig ikke vært interessant i analyser av de levende utstillingene. Det vil si, kjønn har vært tematisert, men da nesten alltid i en biologisk, til dels seksualiserende form som har vektlagt utstillingsdeltakernes kropp som uttrykk for strukturelle forhold.⁵ I dette kapitlet vil jeg vise hvordan vi i utstillinga forsøkte å tilnærme oss kjønn på en annen måte, nemlig ved å løfte fram enkeltmennesker som handlende subjekter. Dette hadde også vært utgangspunktet for arbeidet med avhandlinga. I den sammenheng er utforskningen av den kuratoriske praksisen bak utstillinga og forhandlingene som hele tiden fant sted, mellom meg, kunstneren og Tromsø Museum, og mellom oss som formidlere og historia som skulle formidles, sentral. Først er det imidlertid nødvendig å si noe om de levende utstillingene, hvilke tilsøringer som har gjort seg gjeldende i forståelsen av dem, og hvordan vi i utstillinga forsøkte å bringe tilbake og synliggjøre noen av disse.

De levende utstillingene og tilsøringer i dem

Levende utstillinger var en praksis som vokste fram mer eller mindre samtidig over hele den vestlige verden i løpet av 1800-tallet. Karakteristisk for denne praksisen var at representanter for urfolk og fremmede folkeslag ble brakt til dyrehager, fornøylesparker, verdensutstillinger og andre steder hvor de opptrådte med sitt hverdagsliv i realistisk iscenesatte omgivelser. Også samer ble involvert i denne praksisen. I løpet av tida 1822 til cirka 1950 reiste mer enn fire hundre samer fra Norge, Sverige og Finland med sine telt, hunder, sleder og reinsdyr for å opptre i europeiske og nordamerikanske byer.⁶ Tidligere forskning har først og fremst forstått disse utstillingene som den vestlige verdens iscenesettelse av rase og primitivitet.⁷ Særlig hadde utstillinger i dyrehager blitt oppfattet som diagnostisk for framstillinga av kulturell forskjellighet som utbytting og undertrykking. Undersøkelser viste imidlertid at de samiske utstillingsdeltakerne hadde reist utenlands på frivillig basis. Enkelte deltok på utstillinger gjentatte ganger og noen familier deltok til og

med over flere generasjoner. Margrete Kreutz og hennes familie var eksempler på det. I stedet for passive offer hadde samene utnyttet denne virksomheten til egen fordel. Dette kom blant annet til uttrykk i kontraktene som i mange tilfeller forelå, men som langt på vei hadde blitt oversatt i tidligere tolkninger. I tillegg til å være et uttrykk for profesjonaliseringa av denne virksomheten, vitnet kontrakten om en forståelse av felles interesser og en relativ utjevning i forholdet mellom utstillere og utstillingsdeltakere. Selv om det ikke forelå noen kontrakt for Margrete Kreutz' engasjement for Jardin D'Acclimatation eller Lapland Village, fantes det avtaler for personer som hadde vært i Chicago sammen med henne. Kontrakten inngått mellom svenskamerikaneren Emil Arner for arrangøren, det kansasbaserte aksjeselskapet Lapland Exhibit Company, og Margrete Kreutz' slektning, Nils Thomassen Bull i Østersund i mai 1893, viser for eksempel at Thomassen Bull, kona og pleiesønnen på dette tidspunkt var «in consideration of 12 kroner per day».⁸ Til sammenligning var utbetalinga fra fattigkassen på Røros på samme tid fem kroner i måneden til en enke uten forsørgeransvar.⁹ Også i andre kontrakter fantes det eksempler på hvordan utstillingsdeltakerne hadde forhandlet, tidvis også diktert, betingelsene for sin deltakelse ved å kreve at de bare skulle bo på førsteklasses hotell under reisen, selv utpeke sine ledsagere, og at de skulle følges til kirke når de ønsket det. Utstillingene kunne med andre ord også forstås som lønnsarbeid, en kjærkommen mulighet til å spe på inntekter og gjøre en kolonialistisk situasjon mer levelig.

En viktig årsak til usynliggjøringa av samenes egen handlekraft syntes å ha vært forutinntatte forestillinger om urfolk og et ensidig fokus på maktstrukturer. Dette hadde også fått andre konsekvenser i tolkninga av de levende utstillingene. Ikke minst hadde vektlegginga av utstillingenes viktige, men like fullt overdrevne tilknytning til kolonialisme, sosialdarwinisme og fysisk antropologi tilslørt at utstillingene, i likhet med blant andre det moderne museet, var en del av en større massekulturell bevegelse på 1800-tallet mot realistiske framstillingsformer.¹⁰ Selve begrepet «levende utstillinger» var et forsøk på å skrive utstillingene inn i en slik bevegelse, selv om jeg i dag helst vil kalle dem levende etnografiske utstillinger.¹¹ For eksempel har tilstedeværelsen i utstillingene av både rein og gjeterhunder ofte blitt oversett sammen med de mange medbrakte eiendelene og bruksgjenstandene – drakter, teltekåter, sleder, pulker, kofter, komser, kløvkurver, mange ofte nylaget for anledningen, og som alltid var en del av utstillingene. Et vesentlig anliggende i mitt arbeid hadde derfor vært å synliggjøre disse. I tillegg forsøkte jeg å dokumentere aktivitetene som ble utført, for eksempel reising av telt, lassokasting, melking av reinsdyr, sledekjøring, lessing av sleder og kløver med mere. Flere forhold åpenbarte seg etter at utstillingene én etter én ble

forsøkt satt sammen igjen på denne måten. Blant annet viste det seg at kulturformidlinga som hadde funnet sted var betydelig underdrevet. Jeg mener det er godt grunnlag for å se de levende utstillingene som nært beslektet med framstillinger av fremmede folks kulturer på museum selv om de ofte ikke tilskrives slik betydning. På den måten har man også tilslørt mye av motivasjonen til de samiske deltakerne selv, det å formidle stolthet og kunnskap om sin egen kultur i ei tid da nasjonalstatene på ulike måter forsøkte å utradere, assimilere, eller isolere andre levemåter enn den vestlige.

I tillegg til tilsløringa av de samiske utstillingsdeltakernes og det man kanskje kan kalle utstillingas egen handlekraft, hadde håndteringa av utstillingsgruppene som udifferensierte enheter tilslørt både identiteten til enkeltpersoner, sammenstillinger av alder og kjønn, og betydninga familie spilte i utstillingene. Familien utgjorde hele tiden kjernen i utstillingene. Organiseringa av utstillingene rundt familieenheter var grunnet i formidlingsårsaker. Familien utgjorde et inviterende og kjent element som kunne bli forstått av alle potensielle besøkere, den utgjorde det kjente i det ukjente.¹² Av samme grunn ønsket utstillingsarrangørene et bredt spekter av folk. Personer av ulik alder og kjønn økte publikums mulighet for å kjenne seg igjen. Fordi dette mangfoldet hadde blitt borte i representasjonen av utstillingene, ble det også viktig å skrive fram forskjellighet i avhandlinga. Ikke minst ble det viktig å av-anonymisere enkeltpersoner. På den måten kom også kjønn i materialet til syne. Samtidig er det viktig å påpeke at konsekvensen av publikums gjenkjennelse kunne være negativ nettopp fordi de levende utstillingene representerte en sjanger som i all hovedsak framstilte ikke-vestlige kulturer som en ensartet helhet som sto i kontrast til den vestlige.¹³ Måtene dette ble gjort på var understøttet av stereotyper selv om stereotyper også kunne bli utfordret i utstillingene, særlig gjennom det romlige, direkte møtet mellom utstillingsdeltakere og publikum, det man kan kalle utstillingenes «væren», som er et annet underkommunisert trekk ved dette utstillingsfenomenet som ikke vil bli problematisert her.¹⁴ Det finnes flere eksempler på at utstillingsdeltakere som ikke var i slekt med hverandre allikevel ble framstilt som en familie. Ifølge amerikanske aviser tilhørte størsteparten av utstillingsdeltakerne i Lapland Village i Chicago i 1893 en eneste stor familie. Riktignok var mange i slekt, men det var umulig å tilhøre så mange generasjoner som enkelte kilder skulle ha det til. I henhold til den populære salongbordboka, *The Book of the Fair*, utgjorde gruppa hele åtte generasjoner!¹⁵ Tidligere nevnte Nils Thomassen Bull ble framstilt som storfamiliens overhode, eller «King Bull» som han ble omtalt som. Ifølge den samme boka var King Bull angivelig 112 år. Egentlig var han i

slutten av førtiårene. Ikke var alle hans etterkommere heller. En annen kilde oppga at han var kommet til Chicago sammen med kona og «to opprørske barn».¹⁶ Sannheten var at paret var barnløse, selv om de kan ha tatt til seg et pleiebarn. I alle fall reiste de sammen med en gutt identifisert både i passasjerlisten fra amerikabåten og i kontrakten som seks år gamle «Morten Bull». Hvem han egentlig var vet jeg ennå ikke.

Urfolk som aktører på lokale, nasjonale og globale arenaer

I boka *Returns: Becoming Indigenous in the Twenty-First Century* (2013) reflekterer den amerikanske historikeren James Clifford over endringer som har skjedd det siste tiåret, og hvordan globaliserings- og dekolonialiseringsprosesser har påvirket urfolk og urfolkskulturer. «Indigenous people have emerged from history's blind spot», skriver han og fortsetter: “No longer pathetic victims or noble messengers from lost worlds, they are visible actors in local, national and global arenas”.¹⁷ Clifford påpeker videre at slike prosesser ikke er et nytt fenomen, men at forestillinga om urfolkskulturer som uforanderlige og passive enheter fiksert i rom har tilslørt oppbrudd, kontakt og forflytninger, til tross for at geografisk mobilitet – selvvalgt eller tvungen – alltid har forekommet.¹⁸ Dette ga umiddelbart gjenklang i forhold til de levende utstillingene som foregikk langt borte fra utstillingsdeltakernes egne heimtrakter. Noen av de første portrettene vi har av samer befinner seg faktisk ikke i Norge eller Sverige hvor de første utstillingsdeltakerne kom fra, men på steder som Paris og Berlin. Lenge hadde jeg selv problemer med å fatte at utstillingsdeltakerne hadde reist så langt for så lenge siden, og tilsynelatende med slik letthet. Flere av kvinnene hadde for eksempel fått barn underveis, slik tilfellet var med Margrete Kreutz.

Clifford' betraktningssett ble et viktig utgangspunkt for avhandlinga, slik det også skulle bli det for utstillinga om Margrete Kreutz. Ved å gå nærmere inn på én utstillingsdeltakers liv tilbød utstillinga en anledning til å komplisere forståelsen av de levende utstillingene og motivene til de som deltok på dem. Historia lot seg låne til en alternativ lesning hvor utstillingene ble forstått som kulturformidling, lønnsarbeid og ressurs. Samtidig innebar den en anledning til å synliggjøre betydninga av familie og kjønn i de levende utstillingene. På den måten kom Kreutz til å representere det Wera Grahn omtaler som en feministisk figurasjon med positivt ladet potensial.¹⁹ Med sine vitnesbyrd om verdensvanhet, omstillingsevne og handlingskraft ville den kanskje kunne utfordre forestillinger om hva det ville si å være kvinne, same og sørsame på slutten av 1800-tallet.

Margrete Kreutz – en kjønnnet biografi

Margete Olsdatter Bull ble født inn i en reindriftssamisk familie i 1863 i Enkroken i Undersåker i Jämtland, like innafor grensa fra Meråker i Nord-Trøndelag hvor hun ble konfirmert seksten år seinere. Da hadde hun allerede blitt konfirmert på svensk side, ett av mange utslag av den «doble bokføringa» som samer gjerne ble en del av. Kirkebøkernes knappe nedtegnelser av hendelser i familien vitner om tøffe kår. Flere av søsknene døde som barn. Selv vokste Olsdatter Bull opp som nummer to av minst ti søsken. I dårlige år har familien flyttet ned til utkanten av bygdene for å livnære seg på annet vis enn gjennom reindrift. I 1875 er familien oppført som innlosjert på plassen Graftåsmo i Meråker. Her tjente faren til familiens opphold ved å lage og selge hornskeier. I 1885 giftet Olsdatter Bull seg med «Fjellmannsven» (reingjeter) Anders Persson (Pehrsen, Pedersen, Peterson) Kreutz (1853). Kreutz var født i det som seinere ble Kalls sameby, men på denne tida drev samene her vinterbeiting for reinen helt ned til Stod, Ogndal og Henning. Basen var hovedsakelig Grønås i Strådalen, et dalføre som ligger både på norsk og svensk side i grensefjella mellom Verdal kommune i Nord-Trøndelag og Åre kommune i Jämtland.²⁰

I likhet med Margrete hadde Anders vokst opp i en reindriftssamisk familie som tidvis hadde livnært seg som bygdesamer. I husforhørsboka for Kalls og Offerdals Fjellallmue for 1880-tallet er begge foreldrene hans oppgitt som «fattiga». Etter bryllupet bosatte paret seg på plassen Østpåmoen i Svensk-Strådalen. Reingjeting ser ut til å ha vært ekteparets inntektskilde sammen med husdyrhold. Først seinere ser de ut til å ha fått råd til å kjøpe egne dyr. Kanskje er ønsket om å bygge opp sin egen reinflokk en av grunnene til at Margrete og Anders takker ja til et usedvanlig jobbtilbud sommeren eller høsten 1888; Å vise fram reindriftsamenes liv og levemåte mot betaling – i Paris. Hvem som formidlet kontakten mellom dem, et tjuetalls andre sørsamer og Jardin D'Acclimatation, dyrehagen som sto bak jobbtilbudet, er fremdeles uvisst, men med på det fire måneder lange oppholdet var også parets to små døtre, Kristina og Märta Maria. Margrete fødte dessuten en datter under utstillingsoppholdet som fikk navnet Margrete Sofie Parisienne. Fire år seinere, i 1893, tok Kreutz på nytt på seg et lignende engasjement. Denne gangen skulle hun være en av beboerne i «Lapland Village» på verdensutstillinga i Chicago. Mye tyder på at Kreutz denne gangen reiste uten ektemannen og de eldste døtrene. Derimot var datteren Margrete, sønnen Olof og yngstedatteren Anna Lisa på seks måneder med. I mellomtiden er det mye som tyder på at familiens sosiale status hadde økt, og at hendelsene i Paris og Chicago hadde vekket interesse utover deres vanlige omgangskrets. Når barn nummer fire, Olof, ble døpt nyttårsdagen i 1891,

var ikke fadderne slektninger, småkårsfolk og folk fra samme reindriftsområde som tidligere. «Skollärare Nylander med fru» kastet også glans over begivenheten. Og når Anna Lisa ble døpt i Stiklestad kirke i Verdal to år etter, er alle fadderne lokale storfolk, inklusive lensmann Wessel på Holmsveet Søndre.²¹

I 1897, tre år etter oppholdet i Chicago, utvandret Anders Persson Kreutz til USA. Margrete Kreutz ble eneste gjenværende forelder for sju barn. Før det hadde familien forflyttet seg. De to siste barna ble begge døpt i Ålen i Sør-Trøndelag, et område som seinere ble Gåebrien sjetje eller Riast-Hylling reinbeitedistrikt, og som var gjenstand for flere arealbrukskonflikter på slutten av 1800-tallet. Ikke overraskende ble mange sørsamiske utstillingsdeltakere rekruttert nettopp herfra.²² Til dette området, nærmere bestemt Haltdalen, hadde også Kreutz' foreldre flyttet.²³ Mens Kreutz og barna ennå bodde i Strådalen rammet døden familien hardt. Sommeren 1901 døde Margrete Sofie Parisienne på elleve år og Anna Lisa på ni av tuberkulose. To år seinere døde seksten år gamle Märta Maria og lillesøsteren Sigrid Valborg på seks av samme sykdom. Av de tre gjenlevende barna utvandret Olof i 1912, ikke til USA som faren, men til Canada, mens Margrete Kreutz i en alder av nesten seksti år utvandret innad i Norge til området mellom Oppland og Sogn og Fjordane. Her hadde yngstesønnen Paulus, kanskje også hun selv, fått jobb som reingjeter for et tamreinlag. Til Sogn og Fjordane kom etter hvert også datteren Kristina og hennes familie som etablerte seg som reindriftsutøvere på Borlaug i Lærdal. I 1922 døde Margrete Kreutz på Gol, trolig av sukkersyke, da hun skulle ta rutebilen «hjem til Myran» i Stjørdal.²⁴ Antakelig siktes det til en plass som i likhet med Graftåsmo, lå under gården Graftås. Kreutz ble 58 år gammel. I kirkeboka for Borgund hvor hun ble gravlagt framgikk det at hun ble «opholdt af slegten». Ektemannen var «[R]einseier Anders Peterson Krøis, i Amerika 25 år».

Selv var jeg kjent med deler av Kreutz' historie gjennom arbeidet med avhandlinga og min egen oppvekst i Verdal. Fra familiens hytte i Vera ser man rett over til Strådalen som i dag utgjør den nordlige grensa for Gaaskelaante sjetje, (Færen reinbeitedistrikt) samebyen Kreutz ser ut til å ha hatt tilhold i til inn på 1900-tallet. Som tenåring hadde jeg dessuten feriert på den ene av de to norske gårdene i Strådalen, Strådalen Østre, som ligger et steinkast fra Østpåmoen, plassen Kreutz bosatte seg med ektemannen på midten av 1880-tallet. Denne nærheten til Strådalen var noe jeg ønsket publikum selv skulle oppleve i utstillinga. Derfor hadde jeg engasjert kunstneren Elin Andreassen til å ta bilder på Østpåmoen²⁵.

Andreassen var det tidspunkt tilknyttet det samtidsarkeologiske forskningsprosjektet *Ruin Memories*.²⁶ Som en del av prosjektet hadde hun deltatt i undersøkelsen av Pyramiden på Svalbard, en russisk gruveby som ble avvirket og forlatt i 1998. Andreassen deltok som fotograf og jeg hadde latt meg bevege av bildene hennes fra dette arbeidet.²⁷ Bildene formidlet et overveldende menneskelig nærvær selv om det ikke hadde bodd folk der på mer enn ti år. Samtidig var jeg kjent med Andreassens prosjekt om hverdagen til arbeiderne ved Trondheim Verft as som jeg opplevde hadde paralleller til min egen forskning. Fellesnevneren var fokuset på marginaliserte historier og samfunnsgrupper, eller som Andreassen selv formulerte det men som jeg har tilpasset; virkeligheter som har utspilt, eller utspiller seg samtidig som ens egen uten at man vet noe om den andres liv. Da jeg spurte Andreassen, som er en venn av familien, om å ta bildene på Østpåmoen viste det seg at hun hadde sympati for min avhandling. Faktisk hadde hun nylig lest den.

I mai 2012, før vegetasjonen ble for tett og med utgangspunkt i hytta i Vera, utførte Andreassen og jeg et todagers feltarbeid i Strådalen. Alene og sammen med lokalkjente befarte vi Østpåmoen, Grønåsen, Heggøya og de andre boplassene som engang utgjorde det livskraftige sørsamiske samfunnet langs elva Strådøla. Vi gikk opp stier, krysset myrer, fant vadesteder, befarte innfalne tømmerkoier, hustufter, rydningsrøyser, trappesteiner og andre bosetningsspor. Mens vi gikk snakket vi om avhandlinga mi og om hvordan livet måtte ha fortonet seg for strådalssamene og familien Kreutz, både i området og opplevelsene i Paris og Chicago. I tillegg besøkte vi Vera kapell ved Veressjøen, fem-seks kilometer unna, hvor Kreutz' fire døtre hadde blitt begravet, men hvor gravene ikke lenger var synlige.

Respektfull nøkternhet

Det var et uttrykt ønske fra min side at utstillinga skulle være lavmælt, verdig, ikke-tabloid og tett på. Kort sagt en motsats til avisopplag av typen «Samer i Zoo» som hadde dominert medias håndtering av materialet i avhandlinga. I den sammenheng fikk engasjementet av Andreassen stor betydning. Andreassen oversatte på mange måter samtalen mellom oss til materielle løsninger. Kjønn var likevel ikke et samtaleemne. Fokuset på en kvinneskjebne hadde i større grad sammenheng med ønsket om å bidra til ei mer inkluderende og demokratisk historiefortelling. Det var først og fremst den personlige fortellinga og Kreutz' mot som hadde grepet oss, selv om historia utvilsomt framsto som usedvanlig nettopp fordi hun var kvinne. Feltarbeidet i Strådalen og befarings av tuftene på Østpåmoen resulterte i fire

fotografier til bruk i utstillinga. I fotografiene forsøkte Andreassen å få fram en fornemmelse av tiden som var gått siden Kreutz og familien selv bodde der, framfor en saklig gjengivelse av et slags åsted. Samtidig hadde Andreassen et ønske om at nåtiden ble holdt fast og synliggjort i bildet gjennom min tilstedeværelse: «[A]t du gikk der nå og var den som ga nytt liv til fortellinga om henne.»²⁸ Vegetasjonen rundt tuftene ble et bilde på det naturlige stengte, gjengrodde og forlatte, det som får vokse vilt og som ingen gjør nytte av lenger. «Og så var det den fine stien, i svak kveldssol, som jeg tenkte hun også hadde gått på og ut i verden».²⁹ Fotografiene ble trykt i stort format (ca. 120 x 80 cm). I utstillinga ble de festet direkte på veggen med spiker. Formålet var å skape en slags nøkternhet som speilet de enkle tuftene på Østpåmoen.

Et annet utgangspunkt for utstillingsarbeidet var to (egentlig tre) portretter som fantes av Margrete Kreutz. Det ene var et portrett fotograf Sverre Bjerkan på Levanger hadde tatt av henne i Strådalen i 1908, trolig fordi deltakelsen på utstillingene hadde gjort henne til en kjent skikkelse i lokalsamfunnet. Bildet viser Kreutz, som da var 45 år, sittende på en pinnestol ute på et jorde. Kreutz er kledd i kofte og den karakteristiske lua, *rapte-tjohpe*, som tidligere ble brukt i midtre og nordre deler av sørsamisk område. På venstre hånd lyser fremdeles giftingen. Henholdsvis 19 og 24 år er gått siden oppholdene i Paris og Chicago. Det andre portrettet ble tatt av den kjente franske fotografen og antropologen prins Roland Bonaparte, nærmere bestemt av hans sekretær Roche, og utgjorde en del av en serie produsert under oppholdet i Paris i 1889. Det er for øvrig symptomatisk for tilsløringa av kontakten og forflytningene som har funnet sted i de samiske samfunnene, at man langt inn på 2000-tallet tok det for gitt at bildene fra Paris måtte være tatt et sted i Norge eller Sverige her hjemme.³⁰ Portrettene viser Margrete Kreutz og datteren Märta Maria fotografert i profil og forfra slik det var vanlig i antropologiske portretter på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Kreutz' ene hånd holder godt rundt barnet, mens den andre hviler løst rundt barnefingrene. Som påpekt av Elisabeth Edwards, har vektlegginga av makt i analyser av antropologiske fotografier ofte skygget for bildenes egen historisitet, at de også er kilder til motivet selv og faktiske forhold, som for eksempel drakt.³¹ I tillegg avstedkommer fotografier ofte konfrontasjoner, følelser og erindringer utover det informative, som vi bevisst ønsket å spille på i utstillinga.³² På bildene fra Paris bærer Kreutz pesk og lua *tjurrie-tjohpe* som var mest vanlig i den sørlige delen av sørsamisk område.

Sammen med kolleger ved Tromsø Museum hadde jeg vurdert ulike måter å bruke disse bildene på som en motsats til objektiveringa av deltakerne i de levende utstillingene og

representasjonen av dem, uten å finne en form vi syntes ivaretok hennes verdighet som en person med myndighet over eget liv innafor de maktskeive rammene som samtida tillot. Utfordringa var rett å slett å lage en utstilling om Kreutz og hennes deltakelse i de levende utstillingene uten å at vi stilte *henne* ut. Dette viste seg lettere sagt enn gjort og de fleste forslag ble forkastet. Blant annet hadde vi vært inne på å forstørre portrettet fra Strådalen til kroppsstørrelse for å skape en effekt av personlig nærvær, men bare tanken opplevdes umulig. Nettopp fordi objektiviseringa av samene har vært så sterk, slik også forståelsen av utstillingene har blitt redusert til bare å handle om kropp, ble det feil å bruke portrettet i kroppsstørrelse. Andreassen på sin side, foreslo at vi preget portrettet på et gjennomsiktig pleksiglass i A4 format. Portrettet ble hengt fra taket i tynne stålvaiere som ble festet i en aluminiumsirkel på gulvet. Denne «livssirkelen» viste sentrale hendelser i Kreutz' liv slik det lot seg spore i skriftlige kilder, nærmere bestemt fødsel, dåp, konfirmasjon, inngåelse av ekteskap, barnas fødsel, reisene til Paris og Chicago, barnas død, ektemannens utvandring, sønnens utvandring, hennes utvandring til Sogn, dødsfallet på Gol og gravlegginga i Lærdal. Stedene disse hendelsene hadde foregått ble synliggjort på et verdenskart inne i sirkelen. Formålet var nettopp å synliggjøre Kreutz som aktør på lokale, nasjonale og globale arenaer. Portrettet og livssirkelen utgjorde midtpunktet i utstillinga. Publikum måtte selv komme bort til, og lene seg litt inn mot, portrettet for å se Kreutz ordentlig. Størrelsen, plasseringa og materialvalget var et forsøk på å gjøre tilstedeværelsen hennes i utstillinga viktig, men samtidig intim og skjør. En slag respektfull nøkternhet, ifølge Andreassen.

Andre sentrale elementer i utstillinga var gjenskapelsen av luene Kreutz bar på de to portrettene. Formålet var todelt. For det første hadde gjenskapelse og kulturell rekonstruksjon stått sentralt i de levende utstillingene. Man hadde vektlagt en total publikumsopplevelse hvor kulturell praksis, men til dels også tid og sted, hadde blitt gjenskapt ved hjelp av medbrakte boliger, malte bakgrunner, dyr, planter, gjenstander og drakter. Det var for eksempel vanlig at utstillingsdeltakerne fikk sydd nye klær til utstillingene. For det andre ønsket vi å skape «nærværseffekter». Begrepet er formulert av litteraturteoretikeren Hans Ulrich Gumbrecht og viser til den romlige relasjonen mellom individet og omverdenen.³³ Gumbrecht søker en inngang til kunst og litteratur – ting om man vil – som ikke krever fortolkning, men som oppstår som en materiell og romlig erfaring ved at tingen kommer til oss på en umiddelbar og uformidlet måte.³⁴ Ingen av luene Kreutz bar på portrettene er vanlig i dag. Luetypen *raptetjohpe* var tidligere brukt i midtre og nordlige deler av det sørsamiske området, mens luetypen *tjurrie-tjohpe* var vanlig i sørlige deler. Navnet *rapte* viser til stykket sydd med tinntråd, mens

tjurrie (kam, åskam, fjellkam, opphøyning, nakkebein på hund) viser til formen på lua. Med sin tilhørighet omtrent midt i det sørsamiske området – kanskje er det ikke irrelevant at Gaaskelaante kan oversettes med Mellomlandet – ville Kreutz trolig kunne ha båret begge luene, selv om forholdet også kan være et uttrykk for en estetisk tilpasning slik det finnes flere eksempler på i de levende utstillingene. Rekonstruksjonen av Kreutz' *rapte-tjohpe* ble foretatt av Hanne-Lena Wilks på Snåsa i Nord-Trøndelag, mens *tjurrie-tjohpe* ble rekonstruert av Lena Persson i Brekken i Sør-Trøndelag. Begge er profesjonelle utøvere av samisk håndverk og i likhet med Kreutz yrkeskvinner innafor ei sørsamisk tradisjonsnæring selv om de levende utstillingene ikke har blitt forstått på den måten.

Effekten av nærvær fikk jeg selv føle i mitt eget møte med Kreutz' gjenskapte *rapte* da jeg åpnet pakken fra postkontoret. Jeg hadde sendt fra meg et todimensjonalt, svart-hvitt bilde og fikk en lue i blått, rødt og grønt ullstoff i retur. Forvandlingen var overveldende. Jeg følte at jeg hadde fått del i en stor hemmelighet, at historia bare var tilsynelatende borte. I utstillinga ble luene hengt opp på enkle bjørkeknagger. Ved siden av luene ble det oppgitt hva slags lue det var, hvor den ble brukt, hvem som hadde laget den og hvor håndverksutøveren kom fra. Wilks hadde faktisk selv tilknytning til Strådalen. Familien drev reindrift på norsk side. Dette ble det opplyst om nettopp for å synliggjøre sørsamisk tilstedeværelse og den sørsamiske bruken av området i dag. Tanken bak speilet var selvsagt at publikum skulle få prøve luene, se seg selv med dem på, kanskje være i hennes sted, eller bare kjenne på følelsen luenes nærvær frembrakte.

Fortellinga i utstillinga ble båret av et billedspill som ble projisert direkte på veggen. Projiseringa i seg skapte inntrykk av å være «levende» med sine skiftninger i bilder, farger og stemninger. Billedspillet var en kronologisk fortelling om Kreutz' liv ved bruk av tekst og bilder. Bildene var både historiske bilder, deriblant flere postkort fra Tromsø Museums egen samling, og mine egne fotografier fra reiser jeg hadde gjort i hennes fotspor i Chicago, Paris og andre steder. Særlig hadde jeg jeg latt meg overraske over metropolen Chicago og det faktum at flere av skyskraperne som finnes nå allerede fantes i 1893 da Kreutz oppholdt seg der i mer enn seks måneder. En brann hadde ødelagt store deler av byen få år før verdensutstillinga og i gjenoppbyggingsfasen ble verdens første skyskrapere reist. I Chicago hadde jeg blant annet oppsøkt hotellet som den sørsamiske utstillingsgruppa bodde på ved ankomst i byen, Hotel Dearborn – også det en ukjent side ved utstillingene for folk flest. I sitt

arbeid fra 1981–82 om den samiske deltakelsen på de levende utstillingene hadde den svenske idehistorikeren Gunnar Broberg hevdet at reisene utstillingsdeltakerne hadde foretatt først og fremst måtte beskrives som «transporter i bur».³⁵ Det er fremdeles uklart for meg hva han sikter til, men trolig er det togreisene hvor transporten av reinsdyr og mye av utstyret foregikk med godsvogn som har gitt opphav til billedbruken. Uansett var det var helt vanlig at utstillingsdeltakere ble innkvartert på hotell under reisen. Bygningen som engang huset Hotel Dearborn er i dag vernet og ligger midt i Chicagos finansdistrikt med den karakteristiske opphøyde jernbanen rett utenfor, også den fantes i 1893. Formålet med å koble mine fotografier med de historiske bildene var å gjøre skillet mellom fortid og nåtid utydelig. Mens de levende utstillingene nå oppfattes som etnografiske, som et bilde av reindriftssamisk kultur slik den var før, var det øyeblikksbilder som ble forsøkt gjenskapt i samtida. Tiden skulle heller ikke bli en anledning for publikum til å distansere seg. Samtidig ønsket vi å skape en nærhet til Kreutz liv gjennom å vise bilder av steder og bygninger hun hadde sett eller vært i. På den måten ønsket vi å invitere publikum til selv å reise i hennes spor.

Flere kort i ermet – Kreutz på samelandsmøtet i 1917

I likhet med forståelsen av de levende utstillingene har forståelsen av folkene som deltok på dem vært karikert. Man har med få unntak antatt at det har dreid seg om sosialt marginaliserte individer som gjennom å la seg framstille kommersielt har bidratt til å opprettholde myter og stereotypiske forestillinger om seg selv og sin egen kultur. Dette var også holdningen den samiske kulturpersonligheten som fikk i oppdrag å åpne utstillinga i Tromsø inntok. Hun mer enn antydte at Kreutz hadde solgt sjela si for å livberge familien. I avhandlinga hadde jeg forsøkt å utvide denne forståelsen, blant annet ved å vise at det å delta på en slik utstilling kan ha bidratt til politisk aktivisme. De levende utstillingene, særlig de som foregikk på verdensutstillinger, skapte en ny og globalisert kontekst som må ha brakt mange utstillingsdeltakere til bevissthet om at deres historie ikke var isolerte tilfeller, men at de tvert om delte skjebne med mange andre. Et eksempel på dette så ut til å være Daniel Mortenson (1860–1924), den kjente samerettighetsforkjemperen. Mortenson og hans familie hadde vært blant beboerne av Lapland Village i Chicago sammen med Kreutz. Kreutz' datter Kristine giftet seg seinere med Mortensons sønn, Mathias. Paret deltok i 1926 på en lengre utstillingsturne arrangert av firmaet Carl Hagenbeck i Hamburg sammen med sine egne barn. Mens Daniel Mortenson spilte en avgjørende rolle i organiseringa av det første samiske landsmøtet i Trondheim i 1917 hvor han var en av møtelederne. Mortenson markerte seg

særlig som talsmann for reindriftssamenes interesser og argumenterte for en modernisering av næringa med større flokker og fokus på kjøttproduksjon.³⁶

I seinere år har landsmøtet i Trondheim i 1917 gjennomgått en omtolkning i forhold til hvordan det foregikk og hvem som var de viktigste aktørene. Omtolkninga har ikke minst skjedd som et resultat av at historien om Elsa Laula Renberg har blitt brakt fram i lyset, blant annet gjennom teaterstykket *Elsa Laula – kvinnen som sprengte grenser* (Nord-Trøndelag Teater 2012) og boka *Elsa Laula Renberg – Samefolkets store Minerva* (Broch Johansen 2015). Riktignok hadde man vært kjent med at Laula Renberg hadde vært sentral i organiseringa av landsmøtet sammen med Mortenson. Ikke minst hadde hun stått mot Mortenson både i synet på næringspolitikk og skolepolitikk. Laula Renberg argumenterte for en mer tradisjonell reindrift med mindre flokker, der melking og mer intensiv utnytting av reinen var en hovedsak. Likevel har omfanget av Laula Renbergs betydning og at møtet langt på vei var organisert av kvinner, i stor grad unngått offentlighetens oppmerksomhet.³⁷ Allerede i 1910 hadde Laula Renberg organisert kvinnene i sitt eget reinbeitedistrikt, Brurskanken sør for Mosjøen.³⁸ Sammen med en rekke andre kvinner ble Brurskanken Lappekvinde Forening sentral i organiseringa av landsmøtet.

Da jeg nylig leste boka om Laula Renberg og betydninga kvinnene hadde hatt for det første landsmøtet, kom jeg til å tenke på Margrete Kreutz igjen. Etter å ha forsøkt å gjenskape så mye av hennes og familiens historie som mulig, var det særlig en ting som hadde slått meg. Hvor sterk den samiske identiteten hennes måtte ha vært, og hvor viktig det syntes å ha vært for familien å opprettholde sin levemåte innafor reindriften. Hver gang nettet ble snurpet sammen rundt dem i form av reindriftslover og forordninger, svarte de med å flytte på seg, innad i Midt-Norge og Vestlandet, men også til USA og Canada. Man skal på ingen måte se bort fra at det var muligheter til å drive med reindrift som hadde lokket ektemannen og sønnen til Nord-Amerika. Flere samer hadde gjort, og skulle gjøre det samme, ikke minst gjennom Manitoba-ekspedisjonen i 1898 hvor reindriftssamer fra Finnmark utvandret til Alaska.³⁹ Iallfall oppgis ektemannens status som reineier da Kreutz dør, selv om dette selvfølgelig kan vise til statusen han hadde før han dro. Landsmøtet i Trondheim i 1917 ville derfor vært en begivenhet Kreutz neppe ville ha gått glipp av. Kreutz ville vært 53 år på den tiden, og hun og familien hadde allerede vært noen år på Vestlandet. Og riktig nok fant jeg både datteren, Kristine (omtalt som Krays), og svigersønnen, Mathias Danielsen (ofte omtalt

som Mortenson), på listen over identifiserte møtedeltakere, men ikke henne.⁴⁰ I Broch Johansens bok fantes det imidlertid flere fotografi fra landsmøtet. Ett av dem var gjengitt over to sider og viste en stor gruppe deltakere foran metodistkirka i Trondheim hvor møtet fant sted. Jeg ga meg til å studere hvert ansikt, sikkert nærmere hundre. Og – like til venstre for bretten i boka, iført *rapte*, kofte og sjal – sto Margrete Kreutz og så rett inn i kamera.

Litteratur

Ames, Eric 2008. *Carl Hagenbeck's Empire of Entertainments*, Seattle and London: University of Washington Press.

Andreassen, Rikke 2015. *Human Exhibitions: Race, Gender, and Sexuality in Ethnic Displays*. London og New York: Routledge.

Formatted: English (United States)

Baglo, Cathrine 2011. «På ville veger? Levende utstillinger av samer i Europa og Amerika», Ph.D-avhandling, Universitetet i Tromsø.

Formatted: English (United States)

Baglo, Cathrine 2012. «Fotografiers materialitet: Bilders betydning for forestillinger om samisk kulturell fremmedhet», *Tidsskrift for kulturforskning* 3, 45–61.

Baglo, Cathrine 2015. «Reconstruction as trope of cultural display. Rethinking the role of «living exhibitions», i *Nordisk Museologi* 2, 49–69.

Formatted: English (United States)

Baglo, Cathrine 2017. *På ville veger? Levende utstillinger av samer i Europa og Amerika*, Stamsund: Orkana akademisk forlag.

Formatted: English (United States)

Bancroft, H.H. 1893. *The Book of the Fair*. Chicago og San Francisco: The Bancroft Company.

Formatted: English (United States)

Barthes, Roland [1980] 2001. *Det lyse rommet: tanker om fotografiet*, Oslo: Pax.

Bjerck, Hein B, Olsen, Bjørnar og Andreassen, Elin. 2011. *Persistent memories. Pyramiden a Soviet mining town in the high arctic*. Oslo: Fagbokforlaget.

Formatted: English (United States)

Brändle, Rea 1995. *Wildfremd, hautnah: Völkerschauen und Schauplatze Zurich 1880-1960*. Zürich: Rotpunktverlag.

Broberg, Gunnar 1981– 82. «Lappkaravaner på villovägar: Antropologin och synen på samerna fram mot sekelskiftet 1900», i *Lychmos*, 27–86.

Broch Johansen, Siri. 2015. *Elsa Laula Renberg. Historien om samefolkets store Minerva*.

Formatted: Norwegian (Bokmål)

Karasjok: Cálliidlágádus.

Formatted: English (United States)

Clifford, James 2007. “Varieties of Indigenous Experience: Diasporas, Homelands, Sovereignities”, i *Indigenous Experience Today*, Marisol de Cadena og Orin Starn (red.), London, Oxford, New York, New Dehli og Sydney: Bloomsbury Publishing.

Clifford, James 2013. *Returns. Becoming Indigenous in the Twenty-First Century*, Cambridge Massachusetts og London: Harvard University Press.

Corbey, Roy. 1995. «Ethnographic Showcases, 1870-1930», i *Decolonization of Imagination: Culture, Knowledge, and Power*, Jan Nederveen Pieterse og Bhikhu Parekh (red.). London og New Jersey: Zed books.

Edwards, Elisabeth 2001. *Raw Histories: Photographs, Anthropology and Museums*, Oxford og New York: Berg.

Fjellheim, Sverre 2012. *Gåebrien sijte – en sameby i Rørostraktene*, Røros: eget forlag.

Formatted: Norwegian (Bokmål)

Grahn, Wera 2007. *Genuskonstruktioner och museer – Handbok för genusintegrering*, Uppsala: Upplandsmuseet.

Gumbrecht, Hans Ulrich 2004. *Production of Presence: What Meaning Cannot Convey*. Stanford: Stanford University Press.

Hall, Stuart 1992. “The West and the Rest: Discourse and Power”, i *Formations of Modernity*, Bram Gieben og Stuart Hall (red.). Oxford: Open University.

Formatted: Norwegian (Bokmål)

Hammer Stien, Hanne og Orestad Sørgaard, Kristine 2012. Kultiverte gjenstander og nærværende ting, i *Museologi på norsk: Universitetsmuseenes gjøren*, Anita Maurstad og Marit Anne Hauan (red.). Trondheim: Akademika forlag.

Løøv, Anders 2001. Lappefogd I.B. Herstads Årsberetninger 1894–1904, *Dovletje, kildeskrifter til sørsamisk historie*, V. Snåsa: Saemien Sijte.

Mordhorst, Camilla 2009. «Materialiseringer», i *Museer, materialitet og tilstedevær*, Tine Damsholt, Camilla Mordhorst og Dørthe Gert Simonsen (red.). Aarhus: Aarhus universitetsforlag.

Formatted: Norwegian (Bokmål)

Formatted: English (United States)

Rydell, Robert 1984. *All the World's a Fair: Visions of Empire at American International Expositions, 1876-1916*. Chicago: Chicago University Press.

Said, Edward 1978. *Orientalism*, New York: Pantheon Books.

Sandberg, Mark 2003. *Living Pictures Missing Persons: Mannequins, Museums, and Modernity*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Schneider, William 1977. Race and Empire: The Rise of Popular Ethnography in the late Nineteenth Century, i *Journal of Popular Culture*, 11, 98 –109.

Schwarz, Werner Michael 2001. *Anthropologische Spektakel: Zur Schaustellung "exotischer" Menschen, Wien 1870-1960*. Wien: Turia og Kant.

Scott, Gertrude 1991. "Village Performance: Villages at the Chicago World's Columbian Exposition 1893", PhD-avhandling, New York University.

Formatted: English (United States)

Forslag til bilder, det første i stort format

Figur 1

Margrete Olsdatter Kreutz (f. Bull) fotografert i Strådalen i 1908. Henholdsvis 19 og 24 år er gått siden oppholdene i Paris og Chicago. Foto: Sverre Bjerkan. Arkiv: Levanger Museum.

Figur 2 Østpåmoen i Svensk Strådalen i 1910. Arkiv: Helgødalssnytt.

Figur 3 Ett av Elin Andreassens bilder fra Østpåmoen.

Figur 4 Fra utstillinga på Tromsø Museum – Universitetsmuseet. I forgrunnen portrettet av Kreutz og «livssirkelen». I bakgrunnen billedspillet som ble projisert på veggen. Teksten var kodet med farger som fulgte katalog og oversettinger. Foto: Mari Karlstad.

Figur 5 Forfatteren prøver Hanne-Lena Wilks' rekonstruksjon av Kreutz' tjurrje-tjohpe. Foto: Mari Karlstad.

Figur 6 Metodistkirken i Trondheim i februar 1917. Margrete Kreutz med raptetjohpe cirka midt i bildet. Kilde: Wikipedia.

¹ Baglo 2011, «På ville vegger? Levende utstillinger av samer i Europa og Amerika», Ph.D-avhandling, Universitetet i Tromsø. Avhandlinga ble seinere (2017) utgitt som bok av Orkana forlag.

² Se for eksempel Broberg 1981–82, Lappkaravaner på villovågar: Antropologin och synen på samerna fram mot sekelskiftet 1900, i *Lychnos*.

³ I første rekke ANT, det vil si nettverksteori slik Bruno Latour har formulert den.

⁴ Loven innebar at jordbruket hadde fortrinnsrett framfor reindrifta og andre samiske interesser, og medførte bestemmelser om erstatningsplikt som medførte store utlegg for mange reindriftssamer. Bare for femårsperioden 1888–1893 betalte for eksempel samene ved innsjøen Riasten i Holtålen kr 15 271, 36 i erstatning til setereiere i Molingdalen og kr 2 162,81 for skader i Gauldalen. I tillegg kom saksomkostninger og honorar til advokat etter at seter-eierne med stortingsmann Anders Reitan i hovedrollen hadde gått til sak mot dem. I henhold til Lappekommisjonen av 1899 var ei simle verdt mellom 14 og 18 kroner, mens en bukk hadde en verdi på mellom 25 og 30 kroner. Dersom man setter en gjennomsnittspris på 25 kr per dyr, måtte samene i Riasten slakte 697 for å betale erstatningen som var påløpt i denne perioden. Med en slaktevekt på 35 kg per dyr utgjør de nær 700 dyrene ca. 24 500 kg, det vil si nok kjøtt til at 10 familier kunne ha spist kjøtt til middag annen hver dag i 2 ½ år. Fjellheim 2012, *Gåebrien sijte – en sameby i Rørostraktene*, s. 106–107.

⁵ Se for eksempel Schneider 1977, «Race and Empire: The Rise of Popular Ethnography in the late Nineteenth Century», i *Journal of Popular Culture*; Rydell 1984, *All the World's a Fair: Visions of Empire at American International Expositions, 1876-1916*, Corbey 1995, «Ethnographic Showcases, 1870-1930», i *The Decolonization of Imagination: Culture, Knowledge, and Power*; Brändle 1995, *Wildfremd, hautnah: Völkerschauen und Schauplatze Zurich 1880-1969*, Schwarz 2001, *Anthropologische Spektakel: Zur Schaustellung "exotischer" Menschen, Wien 1870-1960*, Andreassen 2015, *Human Exhibitions: Race, Gender, and Sexuality in Ethnic Displays*.

Formatted: English (United States)

⁶ Baglo 2011, *På ville veger*, s. 11. Det finnes også belegg for at russiske samer deltok på slike utstillinger, men dette ser først og fremst ut til å ha funnet sted innad i Russland.

⁷ Se for eksempel Schneider 1977, *Race and Empire*, s. 98–109, Corbey, 1995, *Ethnographic Showcases*, s. 338–369, Andreassen, 2015, *Human Exhibitions: Race, Gender and Sexuality in Ethnic Displays*.

⁸ Coney Collection, Kansas Historical Society, C38, 39197.

⁹ Løøv 2001, Lappefogd I.B. Herstads Årsberetninger 1894–1904, i *Dovletje, kildeskrifter til sørsamisk historie*, V.

¹⁰ Utstillingshistorikerne Eric Ames og Mark Sandberg har begge vist hvordan henholdsvis Carl Hagenbecks utstillinger av eksotiske mennesker og dyr (Ames 2008) og de skandinaviske voksmuseene (Sandberg 2003) kan sees som en del av en slik bevegelse. I den sammenheng er Tony Bennetts begrep «utstillingskomplekset» (1995) en viktig premissleverandør. Baglos vektlegging av begrepet «levende utstillinger» er et forsøk på det samme, selv om «levende etnografiske utstillinger» også blir benyttet her.

¹¹ Baglo 2011, *På ville veger*, s. 13.

¹² Se for eksempel Ames 2008, *Carl Hagenbeck's Empire of Entertainments*, s. 77–80 og Baglo, 2011, *På ville veger*, s. 231–234.

¹³ Som påpekt av blant andre Edward Said (*Orientalism*, 1978) og Stuart Hall ("The West and the Rest: Discourse and Power", i *Formations of Modernity*, 1992) har dette vært et fellestrekk ved framstillinger av ikke-vestlige kulturer.

¹⁴ Om utstillingene som «shared space» eller «contact zone» se Ames E. 2008, s. 88, Baglo 2011, s. 248–253 og Baglo 2015, s. 56. Om betydninga av utstillingenes væren se blant andre Mordhorst, 2009, «Materialiseringer», i *Museer, materialitet og tilstedevær*.

¹⁵ Bancroft 1893, *The Book of the Fair*, s. 879–880.

¹⁶ Scott 1991, *Village Performance: Villages at the Chicago World's Columbian Exposition 1893*, s. 310.

¹⁷ Clifford 2013, *Returns: Becoming Indigenous in the Twenty-First Century*, s. 13.

¹⁸ Clifford 2007, "Varieties of Indigenous Experience: Diasporas, Homelands, Sovereignities", i *Indigenous Experience Today*.

¹⁹ Grahn 2007, *Genuskonstruksjoner og museer – Handbok för genusintegrering*. Motsatsen er feministiske konfigurasjoner med «potestas» (negativt ladet) som bekrefter forestillinger om kjønn.

²⁰ Pers. med. Åke Jünge, Levanger.

²¹ Margrete Kreutz' historie (1863–1922), utstillingskatalog, Tromsø Museum – Universitetsmuseet.

²² Om arealkonfliktene se Fjellheim 2012, *Gåebrien sijte – en sameby i Rørostraktene*.

²³ Pers. med. Åke Jünge, Levanger.

²⁴ Pers. med. Dagfinn Hegg-Lunde, Borgund.

²⁵ <http://elinandreassen.no/index.html>

²⁶ <http://ruinmemories.org/>

²⁷ Bjerck, Olsen og Andreassen, 2011. *Persistent memories. Pyramiden a Soviet mining town in the high arctic*.

²⁸ Pers. med. Elin Andreassen, Oslo, september 2016.

²⁹ Pers. med. Elin Andreassen, Oslo, september 2016.

³⁰ Se for eksempel Delaport 2004, *La vêtement lapon*, en fransk bok om samisk draktskikk.

³¹ Edwards, 2001, *Raw Histories: Photographs, Anthropology and Museums*. For diskusjon om Bonaparte og bilders egen historisitet se dessuten Baglo, 2012, «Fotografiers materialitet: Bilder betydning for forestillinger om samisk kulturell fremmedhet», *Tidsskrift for kulturforskning*, nr. 3.

³² Jamfør Roland Barthes' begreper om fotografiet som «studium» og «puctum». Barthes, [1980] 2001, *Det lyse rommet: tanker om fotografiet*. Om Bonapartes bilder og bilders materialitet se dessuten Baglo, 2012, *Fotografiers materialitet*.

³³ Gumbrecht 2004, *Production of Presence: What Meaning Cannot Convey*.

³⁴ Om museer og nærværeffekter se for eksempel Hammer Stien og Orestad Sjøgaard 2012, *Kultiverte gjenstander og nærværende ting*, i *Museologi på norsk*, s. 197.

³⁵ Broberg, 1981-82, *Lappkaravaner på villovågar*, s. 36. Det originale sitatet lyder: «Givet är ändå att dessa resor snarare var transporter i bur än något annat».

³⁶ Berg 2011, Daniel Mortenson, *Store Norske Leksikon*.

³⁷ Om betydninga Laula Renberg og kvinnene hadde for organiseringa av landsmøtet i 1917 se Broch Johansen 2015, *Elsa Laula Renberg – Samefolkets store Minerva*, s. 118–128.

³⁸ Ibid. 2015, s. 84.

³⁹ Se for eksempel Vorren, 1989, *Samer, gull og rein i Alaska*.

⁴⁰ Borgen, 1997, *Samenes første landsmøte*, s. 104–105.

Formatted: Norwegian (Bokmål)

Formatted: English (United States)